

Nya lantbruksbyggnader på Öland

Nya lantbruksbyggnader på Öland

UTGIVARE	Denna skrift är utgiven av Länsstyrelsen i Kalmar i samarbete med stadsarkitekterna Leo Eriksson i Borgholm och Marie-Christine Svensson i Mörbylånga
REDAKTÖR	Ann Moreau
KARTOR	Per Lindegård, Länsstyrelsen Kalmar län
FORM & REDIGERING	Karl-Eric Persson Media
REPRO & TRYCK	Davidsons Tryckeri AB, Växjö, 2009
UPPLAGA	1 500 ex
OMSLAGSBILD	Ullevi, Gårdby socken. FOTO Ann Moreau

Innehåll

	Förord	5
1	Inledning	7
2	Det öländska odlingslandskapet	8
3	Dagens jordbrukspolitik	12
4	Lagskydd som berör lantbrukets byggnader	14
5	Placering av nya lantbruksbyggnader	17
	– i byn	17
	– i anslutning till byn	22
	– utanför byn	28

FOTO LEIF GUSTAVSSON

Ett avsnitt av det öländska landskapet i sydväst. **Alvlösa, Smedby socken** är en ensamgård som är integrerad med riktningarna i landsvägen och ägogränserna. Två nyare inslag finns i bilden; bevattningsdammen och vindkraftsparken.

Förord

SYFTET MED DENNA BROSCHYR är att skapa en diskussion om hur lantbrukets nya byggnader kan utformas och placeras i det öländska landskapet. Det som byggs idag och imorgon kommer i en framtid att kunna ses som tänkvärda inslag av en kontinuerlig utveckling i odlingslandskapet.

De olika bebyggelsemönstren och byggnadsmaterialen berättar historien om hur den svenske bonden använt sig av landskapets förutsättningar när han har byggt sina hus – för sig själv och sin familj, för djuren och för sina redskap och maskiner. Men de speglar också lantbrukets utveckling över tiden; hur förändringar av jordbruksteknik och nya driftsinriktningar ständigt ställer nya krav på utformning och placeringen av lantbrukarens olika hus.

Under 1900-talet har systemet med flera hus på de aktiva jordbruksföretagen övergivits och man har uppfört större ekonomibyggnader med flera funktioner. Efter 1970 har flera av de större lantbruken expanderat med nya ekonomibyggnader utanför den gamla bytomten, medan många har kunnat nyttja de långsmala gårdstomterna för nya ekonomibyggnader. Andra har fått in nya funktioner i de gamla byggnaderna. I och med jordbrukets strukturomvandling

och det minskande antalet lantbrukare står dock merparten av de äldre ekonomibyggnaderna i byarna idag utan användning.

Den accelererande rationaliseringen med sammanslagning av jordbruksenheter och en pågående generationsväxling inom det öländska jordbruket är faktorer som har påskyndat omstruktureringen av den öländska bybebyggelsen och därmed det öländska landskapet.

Länsstyrelsen startade för ett antal år sedan projektet *”Lokalisering av nya lantbruksbyggnader i det öländska odlingslandskapet”*. Syftet var att ta fram förslag på hur nya ekonomibyggnader lämpligast placeras i landskapet. Uppdraget genomfördes av Mats Molén Arkitektkontor AB i Lund och har sedan vidareutvecklats av Länsstyrelsen och de båda Ölandskommunerna.

*John Winroth,
landsbygdsdirektör*

Ett livskraftigt och modernt lantbruk är en förutsättning för att det öländska landskapet ska bestå. **Södra Gärdslösa.**

FOTO THORSTEN JANSSON

1 Inledning

ATT PLACERA OCH UTFORMA NYA ekonomibyggnader i det öländska landskapet kräver kunskap, stor omsorg och hänsyn till omgivningen. Odlingslandskapet med sina radbyar och byggnader, vägar och stenmurar har sakta vuxit fram som ett resultat av ett samspel mellan människan och naturen. Kunskapen och principerna för hur framtida förändringar bör ske finns i det redan byggda.

Denna broschyr är en första ansats att sätta ord på denna kunskap. Rapporten bör utvecklas vidare i studier av de enskilda byarna och genomföras i samråd med berörda parter, såväl bylag och grannar som olika myndigheter och intresseorganisationer. De speciella förutsättningar som finns i varje enskilt fall bör nog studeras och vägas in i planeringen.

Broschyren handlar om lantbrukets ekonomibyggnader och på vad sätt dessa har varit och även i framtiden bör vara en naturlig del av odlingslandskapet. Med odlingslandskapet menas här det samlade landskapsrum som bildas genom samspelet mellan radbyarnas bebyggelse och olika slag av jordbruksmark; åkrar och betesmarker. Med utgångspunkt från platsens egna förutsättningar har vackra och ändamålsenliga byggnader skapats i harmoni med sin omgivning.

Skriften inleds med en bakgrundsteckning av odlingslandskapets historiska utveckling. Därefter följer något om dagens jordbrukspolitik och de lagskydd som berör lantbrukets byggnader. Från tre olika utgångspunkter följer sedan råd och riktlinjer; lokalisering i byn, i anslutning till byn och utanför byn.

2 Det öländska odlingslandskapet

Landskapsrummet

På Öland ger det vidsträckta, flacka och öppna odlingslandskapet enastående vyer och uppvisar exceptionell skönhet. De naturgeografiska förhållandena har gett ramar för hur landskapet nyttjas. Markindelningen är lättläst och man uppfattar tydligt indelningen mellan den odlade jorden (inägojorden) och betesmarkerna (utmarken), en indelning som går tillbaka till medeltiden. Tillsammans utgör radbyarna, gårdarna och betesmarkerna ett unikt odlingslandskap med ovanligt höga natur- och kulturvärden som går flera tusen år tillbaka.

Rösslösa i Kastlösa socken är en väl bevarad men inte expansiv radby med en tydlig bytomt. Byn har få tillägg utöver små gödselbrunnar och måttligt stora maskinhallar. FOTO LEIF GUSTAVSSON

Landskapet definieras av tre dominerande element; marken vi står på, himlen över oss och horisontlinjen som bildar en yttre gräns. Samspelet mellan naturförutsättningar och bruket av marken har skapat ett egenartat landskapsrum. Marken karaktäriseras av en horisontlinje som förstärks av den låga oftast betade markvegetationen. De långsträckta stenmurarna stärker ytterligare den flacka egenarten. Horisonten eller utsträckningen är den dominerande egenskapen. Mycket få element karaktäriseras vertikalt, undantag som kyrktorn, fyror och vindkraftverk, får därför ett starkt inflytande över ett mycket stort område.

Landsvägarnas och markvägarnas sträckning förtydligar ytterligare den utsträckta karaktären. Den östra landsvägens dragning uppe på den svagt markerade östra landborgen harmonierar väl med terrängförhållandena och förklarar odlingslandskapets natur med alvarmarker västerut och sjömarkerna österut ner mot sjön.

De geologiska förutsättningarna ger på ett naturligt sätt nord-sydliga och öst-västliga riktningar som samverkar väl med och förtydligas av lokaliseringen och utformningen av bebyggelse, vägar och stenmurar.

Bebyggelsens läge

En typisk by på sydöstra Öland har Stora alvaret i väster och på den andra sidan sjömarkerna utmed Östersjön. I en sträng däremellan finns odlingsjorden. Här har bebyggelsen lokaliserats till torra lägen utefter ancylus- och littorinavallarna. Till skillnad från den sydvästra sidan, som är en utpräglad spannmålsbygd, har den östra delen främst en omfattande djurhållning. Utmed den sydvästra sidan ligger bebyggelsen antingen i landborgsslätten eller utmed den västliga strandvallen.

Byarna på mellersta Öland har i grunden samma uppbyggnad som de på öns södra del. Skillnaden är geologin och naturförutsättningarna som ger ett mer omväxlande och mindre öppet landskap. Mittlandsskogen bäddar in bebyggelsen med kortare siktavstånd som följd.

Utmärkande för det nordöländska kulturlandskapet är avsaknaden av de tydliga riktningar som finns på södra Öland. Landsvägarna har inte samma självklara raka sträckning på landborgarna utan letar sig fram på de minst fuktiga markavsnitten. Den lägre bördigheten har gett förutsättningar för mindre byar och ensamgårdar. Inslagen av dungar, som under 1900-talet breddat ut sig, gör landskapet mindre öppet.

Bebyggelse och landskap hör ihop

Odlingslandskapet består av ett fåtal bebyggelse- och landskapselement som står i förhållande till varandra och samverkar på ett meningsfullt sätt. Principen för förändringar bör vara att inte sprida utan samla bebyggelsen. En utökning av den spridda bebyggelsen

På norra Öland har byarna ofta färre gårdar och är mindre samlade än på södra Öland. Skiftena är oregelbundna och anpassade efter den växlande matjordstillgången. **Långerum, Källa socken.**

FOTO LEIF GUSTAVSSON

Till regelbundenheten i landskapet bidrar även att byarna på sydöstra sidan ligger grupperade längs landborgen där också vägen går. **Stenåsa socken.**

FOTO JAN NORRMAN, RAA

utgör det största hotet mot den nuvarande landskapsbilden. Det samspel med sin omgivning som varje enskild byggnad uppvisar kan beskrivas med enkla ord som utmed, i, vid, längs med, vid kanten av etc. Dessa ord beskriver inte bara en mycket lång byggnads- och brukstradition, utan även ett förhållningsätt som även fortsättningsvis bör utgöra grunden för framtida förändringar.

Radbyn

Den öländska jordbruksbebyggelsen är i hög grad ännu präglad av den regelbundenhet som en gång kännetecknade hela östra Sverige. Under medeltiden (1050-1500) var en planmässig reglering av bebyggelsen vanlig vid Nordsjökusten och i östra Mellaneuropa. I Danmark och Sverige reglerades bebyggelsen enligt de medeltida landskapslagarna. Det stora flertalet av dagens öländska byar är radbyar i "laga läge". Termens innebörd är att bebyggelsen och odlingsjorden anlagts och indelats i förhållande till bestämmelserna i lagen. Två grundsatser är utmärkande för laga läge. För det första skulle bytomternas storlek vara rättvist anpassade efter de olika jordägarnas andel i byn. För det andra var storleken och läget av varje tomt inom tomtområdet avgörande för storleken och läget av till samma gård hörande ägor inom byns inägoområde.

De öländska radbyarna har sitt ursprung i de medeltida lagarna.
Bettorp, Norra Möckleby socken.

FOTO ANN MOREAU

För att ett skifte skulle komma till stånd måste en av bydelägarna påkalla skifte före julaftonen. Skiftet påbörjades däremot inte förrän en vecka efter pingsten, när vårfriden och vårbruket var slut. Man började med att märka ut tomtområdets yttre hörn. Först markerades råmärket i norr och gränslinjen drogs därifrån mot öster, därefter råmärket i öster och gränslinjen mot söder och så vidare. Råmärkesläggningen var tvungen att ske medsols. Enligt folktron var detta av största vikt för att ett företag skulle bli lyckosamt. I det större tomtområdet lades sedan gårdstomterna ut var för sig i långsträckta rektanglar. Alla tomterna går fram till bygatan eller landsvägen. Tomtens bredd mot bygatan bildade sedan rättesnöre för jordens delning gårdarna sinsemellan i byn.

Byarnas lokalisering och utformning beskriver och förtydligar det topografiska sammanhanget. De är, som någon uttryckt det, *vänner* med det omgivande landskapsrummet. Byarna är som platser fysiskt beskrivbara tack vare sitt terrängförhållande. De har placerats i torra lägen utmed ancylus- och littorinavallarna. Bebyggelsen förhåller sig till naturliga kanter och ägogränser, man bor i byn eller vid vägen. Radbyarnas struktur och karaktär samspelar och inordnar sig på detta sätt i det omgivande landskapsrummet på ett lättfattligt sätt. Markindelningen ger oss de dominerande nord-sydliga och öst-västliga riktningarna. De långsträckta skiftena förenar bygata, gård och marker. Den samlade bebyggelsen ger byarna oftast en horisontell siluett.

Den götiska gården

Gården kallar vi den bebyggda tomten, bondgården, vilken utgör själva brukningscentrum. Ända sedan medeltiden har det funnits olika typer av bebyggelseformer i Sverige. Under tidig medeltid var gårdarnas hus lösligt grupperade. Från senmedeltiden och under 1500- och 1600-talen kom byggnaderna att placeras i allt striktare grupperingar runt respektive gårdsplan. I östra Mellansverige framträder på 1600-talet en gård där bebyggelsen anpassats efter de långsmala tomternas förutsättningar. Husen var uppställda längs den rektangulära tomtens sidor. Denna delades av en mur eller ett staket i mangård och fägård. Gårdsformen kallas götisk. Ett portskjul förbinder fägården med bygatan. I några byar ligger mangårdsbyggnaden mot vägen och ekonomibyggnaderna innanför. I andra är det tvärtom; ladugårdar och lador ligger mot vägen och kan bilda ett skydd som gör att man inte ser mangårdarna.

Genom portskjulet leds man in på ladugårdsplanen. **Bläsinge, Norra Möckleby socken.**
FOTO ANN MOREAU

Teknik och material

Bebyggelsen på Öland har formats av landskapets villkor och tillgångar och den präglas fortfarande av att man använt lokala byggnadsmaterial. Husen har ända in på 1900-talet byggts av material från Öland. Bostadshusen är av trä, företrädesvis uppförda i den virkesbesparande skiftesverkstekniken. Dessa hus täcktes med panel under 1800-talets senare del. Den stora virkesbristen ledde också till att man forslade över hela timrade bostadshus från fastlandet.

Ekonomibyggnaderna som lador och logar uppfördes också med skiftesverkstekniken, medan många ladugårdar uppfördes i kalksten. Ladugårdarna kunde putsas med kalkbruk från ön. I äldre tider var vass- och halmtak vanliga, idag dominerar eternit och plåt. I de enstaka bevarade högsuleladorna finns en ålderdomlig takkonstruktion som erinrar om vikingatidens hus. Takkonstruktionen kännetecknas av en mittås buren av lodräta stolpar i byggnadens mittlinje.

Högsuleladans takkonstruktion går tillbaka till järnåldern.
FOTO ANDERS JOHANSSON

3 Dagens jordbrukspolitik

SEDAN SVERIGES INTRÄDE I EU år 1995, har Sverige att följa den gemensamma jordbrukspolitiken. Syftet med politiken är att skapa möjligheter för ett konkurrenskraftigt jordbruk, men också att skapa en livskraftig landsbygd som förstärker, bevarar och utvecklar de värden som finns här. Den politiska styrningen sker på två sätt. Dels i form av direktstöd som ges som kompensation för de marknadsregleringar som politiken innehåller, dels i form av miljöersättningar som ges för att förbättra miljön samt för bevarande av biologisk mångfald och kulturmiljövärden. Därutöver ges även stöd till företags- och landsbygdsutveckling i form av företags- och projektstöd. Direktstöden finansieras helt via EU, medan stöden till miljön och landsbygden finansieras till hälften av EU-medel och till hälften av den svenska statskassan.

Stöden till jordbruket och landsbygden är av stor betydelse för Kalmar län, och särskilt för Öland där den gröna näringen utgör en stor andel av de varor och tjänster som produceras. De värden som är förknippade med odlingslandskapet, är helt beroende av ett lönsamt landsbygdsföretagande, för att dessa ska bevaras och fortsätta att utvecklas.

Förutom direktstöden och miljöersättningarna är projekt- och företagsstöden viktiga för att landsbygden ska utvecklas.

FOTO THORSTEN JANSSON

Exempel på några stödformer av betydelse för odlingslandskapet:

- Gårdsstöd
- Kompensationsbidrag till mindre gynnade områden
- Skötsel av betesmarker och slåtterängar
- Natur- och kulturmiljöer i odlingslandskapet
- Minskat kväveläckage
- Ekologiska produktionsformer
- Startstöd
- Investeringsstöd
- Projektstöd

4 Lagskydd för lantbrukets byggnader

Landskapsbildsskydd

I mitten av 1960-talet beslutades om förordnande av skydd för landskapsbilden för bl.a. stora områden på Öland. Sedan år 2007 är landskapsbildsskyddet upphävt i Borgholms kommun och för socknarna Glömminge, Algutsrum, Torslunda och Norra Möckleby.

I resterande delar av Mörbylånga kommun, som utgörs av världsarvsområdet Södra Ölands odlingslandskap, gäller fortfarande landskapsbildsskyddet för de områden som varit skyddade av detta förordnande sedan tidigare och där det inte har upphävts i samband med bildande av naturreservat eller fastställande av detaljplaner.

Landskapsbildsskyddet innebär att länsstyrelsens tillstånd krävs för uppförande av ny byggnad eller

ändring av befintlig byggnad för att tillgodose ett väsentligt annat ändamål än den byggnaden tidigare varit använd för, samt även för grävnings- och andra förberedelsearbeten för sådan bebyggelse.

Förordnandet gäller inte byggnader som krävs för försvaret, jordbruket, fisket, skogsskötseln eller för allmänna kommunikationer. Dock krävs tillstånd till byggnader som tillgodoser bostadsändamål eller som avser sjöbod, båthus eller liknande och till samtliga byggnader oavsett syfte som utförs på Stora alvaret inom det område som avgränsas av väg nr 136 i väster, väg nr 925 i söder och öster samt vägarna 955 och 957 i norr.

Stora alvaret är skyddat från bebyggelse.

FOTO BENGT A LUNDBERG, RAA

Plan- och bygglagen

Plan- och bygglagen (PBL) är den lag som tillsammans med miljöbalken (MB) styr planering och byggande.

I översiktsplanen kan man utläsa vilka intressen som gäller för en plats. I översiktsplanen kan man även läsa om respektive kommuns riktlinjer och rekommendationer för lokalisering av djurhållning och verksamheter. Borgholm och Mörbylånga kommuners översiktsplaner finns på respektive kommuns hemsida, där man kan gå in och läsa om vilka anspråk som gäller för en viss plats.

Ett område som är aktuellt för förändringar av något slag skall enligt PBL prövas genom en detaljplaneprocess. Detta innebär att kommunen genom utredningar och samråd med berörda, utreder om platsen är lämplig för den föreslagna förändringen.

Lantbrukets ekonomibyggnader, som är placerade utanför detaljplan, är helt undantagna från bygglovplikt. Inte heller bygganmälan som annars skall lämnas till kommunen avseende byggnadstekniska krav, behöver lämnas.

Lantbrukets ekonomibyggnader är sådana byggnader som är direkt hörande till verksamheten. Där- emot räknas inte byggnader för verksamma personers behov såsom bostäder, personbilsgarage eller gäst stugor som hörande till näringen. Byggnader för förädling av lantbrukets produkter, t.ex. slakterier är inte heller befriade från bygglov.

Där motstående intressen är kända finns möjligheten att frivilligt söka bygglov. Då kan en dialog äga rum mellan berörda parter samt kommunen för att hitta den långsiktigt bästa lösningen. Det kan också

vara ett sätt att undvika framtida konflikter. Tänk på att kommunen alltid kan ge upplysningar om vilka regleringar eller andra restriktioner och planer som gäller för en viss specifik plats.

Trots att lantbrukets ekonomibyggnader är undantagna från bygglovplikt och bygganmälan, gäller plan- och bygglagens krav alltid för byggnader enligt nedanstående paragrafer.

”Byggnader skall placeras och utformas på ett sätt som är lämpligt med hänsyn till stads- eller landskapsbilden och till natur- och kulturvärdena på platsen. Byggnader skall ha en yttre form och färg som är estetiskt tilltalande, lämplig för byggnaderna som sådana och som ger en god helhetsverkan.”

(PBL 3 kap 1 §)

”Byggnader skall placeras och utformas så att de eller deras avsedda användning inte inverkar menligt på trafiksäkerheten eller på annat sätt medför fara eller betydande olägenheter för omgivningen. Inverkan på grundvattnet som kan vara skadlig för omgivningen skall begränsas. I fråga om byggnader som skall placeras under markytan skall dessutom i skälighetsbeaktning beaktas att användningen av marken över byggnaderna inte försvåras.” **(PBL 3 kap 2 §)**

”Ändringar av en byggnad skall utföras varsamt så att byggnadens karaktärsdrag beaktas och dess byggnadstekniska, historiska, kulturhistoriska, miljömässiga och konstnärliga värden tas till vara.”

(PBL 3 kap 10 §)

Tillståndsprövning enligt miljöbalken

För djurhållning av nöt, häst, och mink med över 400 djurenheter, krävs tillstånd enligt miljöbalkens 9 kapitel. För slaktsvin krävs tillstånd om anläggningen överskrider 2 000 platser eller 750 platser för suggor. För fjäderfä är motsvarande antal 40 000 platser. En ansökan med tillhörande miljökonsekvensbeskrivning, ska lämnas till Länsstyrelsen för bedömning av verksamhetens påverkan på miljön. Lokaliseringen av byggnaden är central i prövningen eftersom stora verksamheter påverkar omgivningen genom exempelvis buller, lukt och transporter. För mellanstora gårdar krävs att en anmälan görs till kommunen.

Denna externa nyetablering har ett visst stöd i den bakomliggande skogsdungen. Lösdrift kräver stora omgivande beten. **Trosnäs, Persnäs socken.**

FOTO ANN MOREAU

Förprovning av djurstallar

Lantbrukets ekonomibyggnader är undantagna från bygglovplikt om byggnaden ligger utanför detaljplanerat område. Däremot finns krav sedan år 1973, att förprovning av djurstallar ska göras. Förprovningen innebär att stallbyggnaden på förhand ska granskas ur djurskydds- och djurhälsosynpunkt. När byggnaden är färdig ska den även besiktigas.

Krav på förprovning gäller alla ny-, om- och tillbyggnader som är avsedda för lantbrukets djurhållning. Även enkla byggnader som t.ex. ligghallar för utegångsdjur och pälsuppfödning omfattas av kravet. Ansökan handläggs av Länsstyrelsens byggnadskonst i samråd med länsveterinären och granskas enbart från djurskydds-, djurhälso- och brandskyddssynpunkt. Byggnadstekniska frågor omfattas inte av prövningen. När byggnaden är färdig ska Länsstyrelsens byggkonsult kontrollera att man följt den godkända ansökan.

Lantbrukets övriga byggnader, plan- och tornsilor, maskinhallar och gödselbehållare behöver inte förprövas, men bör anmälas till kommunen för att diskutera en lämplig lokalisering.

Fornlämningar

Öland har en lång odlingshistoria. Husgrunder, rester efter gamla stenmurar, s.k. stensträngar eller bröttlar, och gravar och gravfält, är rester efter en tidigare lantbruksbefolkning. Dessa fornlämningar är skyddade genom den så kallade kulturminneslagen från år 1989. Marken runt fornlämningen som kallas för fornlämningsområde är också skyddad. Lagskyddet innebär att det inte är tillåtet att ta bort, skada, täcka över eller förändra en fornlämning eller ett fornlämningsområde utan tillstånd från Länsstyrelsen.

Hur stort fornlämningsområdet är varierar efter vilken typ av fornlämning det är frågan om. På fastighetskartan är de registrerade fornlämningarna markerade, men markeringen omfattar inte skyddsområdet som hör till fornlämningen. Den tryckta fastighetskartan ger viss information om var det kan finnas fornlämningar men nya fornlämningar kan ha kom-

mit till sedan kartan trycktes. Lagskyddet gäller även dem som inte finns på kartan.

Om man planerar ett arbete som till exempel att bygga hus, gräva för ledningar eller anlägga en väg ska man ta reda på om arbetet berör någon fornlämning. Om man vid grävarbete träffar på en fornlämning som tidigare inte varit känd, måste arbetet avbrytas och anmälan göras till Länsstyrelsen.

Att undersöka och ta bort en fornlämning kräver tillstånd från Länsstyrelsen. Grundprincipen är att fornlämningar ska bevaras för framtiden. Visar det sig att samhällsintresset för en exploatering är större än bevarandebeståndet kan Länsstyrelsen besluta om arkeologisk undersökning. Kostnaden för dessa åtgärder betalas i allmänhet av markägaren eller exploatören.

Grunder efter hus och stenmurar från järnåldern vittnar om att Öland då var en rik och folktät bygd. **Rosendal, Böda socken.**

FOTO LEIF GUSTAVSSON

Gettlinge gravfält, beläget utmed landsvägen på sydöstra Öland, har liksom andra gravfält från järnåldern, varit begravningsplats för det folk som då levde här.

FOTO ANDERS JOHANSSON

5 Placering av nya lantbruksbyggnader – i byn

DE SENARE ÅRENS ANLÄGGNINGAR inom lantbruket är oftast stora eller omöjliga att inlemma i radbyn. Däremot efterfrågas det fortfarande måttligt stora byggnader för varierande ändamål och dessa kan med fördel läggas i den befintliga byn. Ofta finns luckor som kan fyllas med hus i samma skala men med nya funktioner. Planeringsfaktorerna nedan kan graderas efter vad som har störst inverkan på helhetsintrycket.

1 Lokalisering i förhållande till övriga byggnader i byn

Placeringen av huset eller anläggningen är alltid den viktigaste faktorn att ta hänsyn till. Den befintliga bebyggelsestrukturen är ofta så stark, att den tål hus som är nya och som skiljer sig något i formspråket, om de inordnar sig i byns bebyggelsemönster. Förutsättningarna för ett lyckat tillägg i byn är att det tillkommande huset har en skala och storlek som inte splittrar byn.

2 Siluetten i byn

De befintliga husens höjd i byn är ofta relativt lika och är viktig att följa när nya hus tillkommer.

3 Riktningen

De riktningar som skapats av terrängförhållande och bebyggelse- och odlingsmönster är viktigt att även fortsättningsvis följa.

4 Närmiljön

Med närmiljön menas området närmast ekonomibyggnaden. Kompletterande utrustning som silor, gödselanläggningar, vändplaner m.m. ska placeras på ett medvetet sätt så att tydliga funktionsenheter bildas. Kringutrustningar bör samlas så att en gårdsplan uppstår.

5 Material och färgsättning

Bebyggelsen har formats av landskapets villkor och tillgångar och den präglas fortfarande av att man använt lokala byggnadsmaterial. Utgångspunkten vid val av material eller färg bör vara att nya byggnader ska samspela på ett bra sätt med sin omgivning. Man bör utgå från vad som är byns tradition.

6 Form

Ekonomibyggnadens form styrs av funktionen och nutida ekonomibyggnader har större breddmått än tidigare. Skillnaden i bredd är stor vilket också medför att takvinkeln är betydligt flackare än vad som gäller för äldre byggnader. Formens betydelse för helhetsintrycket blir underordnat när de viktigare planeringsfaktorerna lokalisering, siluett, riktning och närmiljö är genomtänkta.

7 Detaljering

Detaljeringsnivån i fasaden ska vara låg. Fasaden ska främst spegla det byggnadstekniska utförandet. Ekonomibyggnaderna bör också utföras så att förändringar i driftsformer lätt kan göras. Detta kan åstadkommas med enkla stomlösningar och med material som tillåter förändringar på ett enkelt sätt, exempelvis trä.

Utdrag ur ekonomiska kartan, skala 1:10 000.

IBYN – Föra. Prästgården i Föra är ett lyckosamt exempel på hur en relativt stor tillbyggnad kan inlemmas i kyrkbyns kulturhistoriskt känsliga miljö.

FOTO ANN MOREAU

IBYN – Alböke. Denna utbyggnad möjliggjordes av att gården ligger i byns norra ända. Byggnadsteknik och utformning härrör sig till det sena 1900-talet med sin välgörande enkelhet med smala byggnadskroppar.

FOTO ANN MOREAU

IBYN – Bredinge, Kastlösa socken. Dessa tillskott till ekonomibyggnaderna i södra delen av en sydvästöländsk by är trots sin relativa storlek väl inlemmade i landskapet. Hallens avslutning mot söder är skarpt avläsbar. Att anläggningen har stöd i den bakomliggande lunden ger helhetsbilden ytterligare kvaliteter. Den nya byggnaden förstärker den viktiga gränsen mellan bebyggt och obebyggt på ett föredömligt sätt.

FOTO ANN MOREAU

I BYN – Hulterstad. Hulterstad har likt Runsten goda förutsättningar att expandera utan att från bygatan/landsvägen förstöra det ålderdomliga intrycket.

FOTO LEIF GUSTAVSSON

I BYN – Hulterstad.

I de fall där ekonomibyggnaderna i en by ligger på den sida av landsvägen, där betet finns, kan en utbyggnad ske utan att radbyn äventyras.

FOTO THORSTEN JANSSON

IBYN – Runsten. Radbyar i österläge längs Littorinavallen ligger i gynnsamt läge för den moderna lösdriften. Expansionsmöjligheterna är goda för utbyggnader och i direkt anslutning till stallet finns vida betesmarker. Runsten är ett gott exempel på detta.

FOTO THORSTEN JANSSON

Riktlinjer för vidare utbyggnad i byn

- Det samlade bebyggelsemönstret bör behållas.
- Byggnadernas riktningar med mangårdsbyggnader utmed bygatan och ekonomibyggnader längs med tomtgränser är ett tydligt mönster som bör behållas.
- Ekonomibyggnaderna bildar i många fall "gårdsrum" på olika sätt. Detta mönster bör tillämpas även vid ny bebyggelse.
- Ekonomibyggnadernas enhetliga skala med större långsträckta "höghus" och mindre komplementbyggnader är väsentlig för helhetsbilden och bör om möjligt behållas.

5 Placering av nya lantbruksbyggnader – *i anslutning till byn*

OMSTÄNDIGHETERNA KRING att bygga i anslutning till byn liknar i mångt och mycket föregående avsnitt om själva byn. Planeringsfaktorerna nedan kan graderas efter vad som har störst inverkan på helhetsintrycket.

1 Lokalisering i landskapet

Såväl det omgivande landskapet som bystrukturen ska vägas in vid utformningen av byggnaden.

2 Siluetten i byn

I höjd ska tillkommande hus inte nämnvärt överstiga de befintliga husen.

3 Riktningen

Att fånga riktningar hos hägnader och byggnader är en viktig del i anpassningen. Den nya bebyggelsen bildar också en ny gränslinje mot det omgivande landskapet, vilket är viktigt att beakta i utformningen.

4 Närmiljön

Med närmiljö menas området närmast ekonomibyggnaden. Kringutrustning som silor, gödselanläggningar och vägar, ska placeras så att de blir så lite iögonenfallande som möjligt från den mest trafikerade riktningen.

5 Material och färgsättning

Bebyggelsen har formats av landskapets villkor och tillgångar och den präglas fortfarande av att man använt lokala byggnadsmaterial. Utgångspunkten vid val av material eller färg bör vara att nya byggnader ska samspela på ett bra sätt med sin omgivning. Man bör utgå från vad som är byns tradition.

6 Form

Ekonomibyggnadens form styrs av funktionen och nutida ekonomibyggnader har större breddmått än tidigare. Skillnaden i bredd är stor vilket också medför att takvinkeln är betydligt flackare än vad som gäller för äldre byggnader. Formens betydelse för helhetsintrycket blir underordnat när de viktigare planeringsfaktorerna lokalisering, siluett, riktning och närmiljö är genomtänkta.

7 Detaljering

Detaljeringsnivån i fasad ska vara låg. Fasaden ska främst spegla det byggnadstekniska utförandet. Ekonomibyggnaderna bör också utföras så att förändringar i driftsformer lätt kan göras. Detta kan åstadkommas med enkla stomlösningar och med material som tillåter förändringar på ett enkelt sätt, exempelvis trä.

I ANSLUTNING TILL BYN – **Sandby-Egby.** När den traditionella bytomten inte kan härbärgera ett nytt större stall gäller det att hitta ett alternativt läge. I fallet Sandby-Egby planerades den nya ladugården på ett väl avvägt avstånd från radbyn så att den står i samband med denna utan att upplevas som utslängd i landskapet.

FOTO THORSTEN JANSSON

Utdrag ur ekonomiska kartan. Skala 1:10 000.

I ANSLUTNING TILL BYN – **Södra Gärdslösa.** Denna nybyggnad i anslutning till en befintlig by ligger i Södra Gärdslösa. Trots sin storlek anpassar sig stallet till landskapet. Volymerna är enkla med låg takfot i en riktning som redan är vedertagen i byn.

FOTO THORSTEN JANSSON

I ANSLUTNING TILL BYN – Gösslunda, Hulterstads socken. Gösslunda var länge en sammanhållen by med sina fyra gårdar i alvarkanten. Det nya ridhuset har genom att respektera riktningar och att ligga på ett litet avstånd från bytomten, inte helt förändrat den ålderdomliga bybilden.

FOTO LEIF GUSTAVSSON

I ANSLUTNING TILL BYN – Ullevi, Gårdby socken. Denna nyetablering i byns närhet har blivit ett tillskott i landskapet. De vinkelställda volymerna skapar en rumslighet, som vi är vana att se i de öländska byarna, och som de flesta av oss finner tilltalande.

FOTO THORSTEN JANSSON

FOTOMONTAGE DANIEL HANSSON, BORGHOLMS KOMMUN

I ANSLUTNING TILL BYN – **Arbelunda, Löt socken.**

Arbelunda är en av Ölands bäst bevarade radbyar. Bytomtens rektangulära begränsningslinje är lätt avläsbar i terrängen. På de flygbilder som ligger till grund för fotomontagen ses bytomtens gräns ligga i linje med bygatan och ladorna.

Att inom denna medeltida bys gränser placera en byggnad på 40 x 80 meter, med behov av ytterligare mångdubbel yta för vägar, silor, gödselbehållare, var inte möjligt. Förutom platsbrist, skulle en så stor byggnadskropp inne bland den traditionella bybebyggelsen, bli förödande. De olika skalorna skulle på ett olyckligt sätt förgöra varandra. Den stora byggnaden skulle se än

mäktigare ut, medan de många mindre husen skulle bli försumbart små.

Alternativ 1. I det aktuella fallet är det Sörgården som planerar en ny byggnad. Fördelen med att ligga i byns ända är uppenbar då expansionsmöjligheten finns kvar i byns längdriktning. I alternativ 1 ses en sådan lösning. Två nackdelar finns emellertid. Betesmarken för de lös-gående korna ligger på andra sidan om den trafikerade bygatan. Risken för att djuren inte spontant passerar vägen, med det merarbete detta skulle medföra, var för stor. På håll skulle även den stora hallen se än större ut i sitt läge nära bygatan.

FOTOMONTAGE DANIEL HANSSON, BORGHOLMS KOMMUN

Alternativ 2. I alternativ 2 har den nya byggnaden lagts ett stycke från byn men utan att "släcka ut" bebyggelsen där. Hade hallen legat längre bort skulle den ha sett "utslängd" ut och kanske förknippats med industri- eller militärverksamhet. Silor, rangering, gödselbehållare placeras på framsidan. En trädplantering av förslagsvis

oxel, minskar skalan ytterligare. Den låga takfoten gör att byggnaden blir en del i landskapet. En fördel är att marken på den valda platsen är lägre belägen än byn, vilket göra att totalhöjden minskar. Bakom hallen finns en trädbevuxen åsrygg som förhindrar att byggnaden hamnar i horisonten.

Riktlinjer för planering av ny bebyggelse i anslutning till byn

- Vid varje enskilt fall måste avstånd och förhållningssätt till den befintliga byn studeras nogga.

5 Placering av nya lantbruksbyggnader – *utanför byn*

ODLINGSLANDSKAPETS STARKA karaktär med byarnas jordbruksbebyggelse ska så långt det är möjligt hållas kvar. Landskapet får därigenom sin särpräglade karaktär. I de fall där det är nödvändigt att bygga utanför byn ska noggranna studier föregå beslut om lokaliseringen. I de fall där nyetablering av byggnader sker i öppet landskap är följande planeringsfaktorer viktiga att ta hänsyn till. Liksom för byn gäller rangordning av utformningsprinciperna, en del faktorer är viktigare än andra.

1 Lokalisering i landskapet

Lokaliseringen i samspel med terrängens topografi och landskapselement som vegetation och stenmurar är viktig. Placering av byggnaderna ska ske nära befintliga murar eller träd för att förstärka den sammanhållna gestaltningen av hus och landskap. Olämpligt placerade byggnader kan få förödande konsekvenser inom ett mycket stort område.

2 Samlad bebyggelse

Sprid inte bebyggelsen. Samla ny bebyggelse i grupper på ett väl avvägt avstånd från den gamla byn. Nya byggnader ska helst uppfattas som komplement till befintliga element som träd, murar, hus etc.

3 Material och färgsättning

Material som inte behöver behandlas med färg är att föredra. Det ger en naturlig koppling till landskapets egen färgskala.

4 Närmiljö

Stora byggnader med kringutrustning ska kompletteras med vegetation för att förstärka en sammanhållande karaktär mot det flacka landskapet.

5 Form

Byggnadens form är främst relaterad till funktionen. Formens betydelse är mindre viktig när faktorerna lokalisering, material och färg är genomarbetade. Låg takfot och flackt sadeltak hjälper ögat att läsa samman hus och omgivning.

UTANFÖR BYN – Södra Sandby. Södra Sandby i Sandby socken är ett exempel på en extern etablering i öppet landskap med stora volymer. Anläggningens senaste tillskott i norr och söder har gett gruppen en ”god gestalt”. Tydliga byggnadskroppar med förskjutningar har gett för ögat tydliga gränser. Intrycket liknar det hur en hel radby kan uppfattas i ett öppet betat landskap.

FOTO THORSTEN JANSSON

UTANFÖR BYN – Bettorp, Norra Möckleby socken. Detta byggnadstekniskt enkla stall visar hur dess placering nära och parallellt med vägen skapar en rumslighet som kan kännas igen från radbyns laddrader nära bygatorna.

FOTO KRISTIN PLEJERT

UTANFÖR BYN – Gyngö, Resmo socken.

I Mörbylångadalens västra möte med skog och väg ligger dessa stora stallar föredömligt inplacerade. Placering i en ”randzon” är att föredra framför lägen ute på slätten.

FOTO ANN MOREAU

De långsträckta byggnadsvolymerna ligger i öns längdriktning. Takmaterialet har, trots olika generationers byggnader, samma färg. Med lika väggfärg, där den grå är att föredra, hade samstämmigheten ökat ytterligare. Det samma gäller takfoten. Ju lägre byggnaderna är desto bättre anknytning till det omgivande landskapet.

FOTO THORSTEN JANSSON

Utdrag ur ekonomiska kartan. Skala 1:20 000

Riktlinjer för planering av ny bebyggelse utanför byn

- Friliggande byggnader ska lokaliseras i samspel med topografi och landskapselement som vägar, träddungar och stenmurar.
- Byggnadernas riktning och siluettverkan är av stor betydelse och ska studeras noga i varje enskilt fall.
- Bygg på ett sådant avstånd från den gamla byn att en samhörighet behålls. I exemplet Arbelunda, sid 26–27, förklaras detta mera ingående.
- Färgsättningen bör underordnas landskapsrummet och vara naturligt lågmäld.

Med *Nya lantbruksbyggnader på Öland*
vill Länsstyrelsen Kalmar län och de båda
Ölandskommunerna ge tips och råd om
hur lantbrukets nya byggnader kan
utformas och placeras i det öländska
landskapet. Förändringar av jordbruks-
teknik och nya driftsinriktningar ställer
ständigt nya krav på lantbrukets olika
byggnader och frågan är alltid aktuell.

Länsstyrelsen
Kalmar län